

Xudiyeva Mətanət Mirzəxan qızı⁴⁸
HÜSEYN CAVID YARADICILIĞINDA QADIN AZADLIĞI

*Qadın gülərsə, bu issiz mühitimiz güləcək,
 Süriklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək*

- deyən XX əsr türk dünyasının böyük mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin yaradıcılığında qadına olan münasibət öz ideya-məfkurə sağlamlığı ilə seçilir. Hüseyn Cavidin yaradıcılığında qadın dünyası onun həm dramaturgiya yaradıcılığında, həm də şeirlərində görünməkdədir.

Qadın azadlığı, çadra probleminə H.Cavidin əsərlərində birmənalı şəkildə yanaşılır. XX əsrin ilk rübündə bu məsələ böyük diskussiyalara səbəb olduğu bir şəraitdə din xadimləri, eləcə də bir çox ziyalılar qadının çadrasız gəzmələrini ədəbdən, islamdan kənar bir hal hesab edirlər. "Şəlalə" jurnalı 1913-cü ildə çıxan 37-ci nömrəsində yazırdı: "Qadınların açıq vəziyyətdə sokağa (küçəyə - X.M.) çıxmaları tərəqqini tələq etsəydi, əsrlərdən bəri çıl-çılpaq gəzən Afrika zənciləri tərəqqi etmiş olardı" (1,3). Jurnal sonrakı nömrələrinin birində yazırdı: "Avropa qadınlarının açıq gəzmələri, erkəkləri evdə yox ikən erkək müsafirləri qəbul etmələri, erkəklərlə sənli-mənli konuşmaları üzündən nə qədər əxlaqsızlar vəqə gəldiyini görüyor və eşidiyoruz" (2,5).

"Təcəttüri-nisvan", "hürriyyəti-nisvan", yəni qadının örtünməsi və qadının hürriyyəti məsələsinin qabarıq bir şəkildə ortaya çıxdığı XX əsrin əvvəllərində H.Cavid bu məsələyə dərin-dərinə müdaxilə edən şeirlər yazmasa da, bir şeirində - "Pəmbə çarşaf" şeirində onun bu problemə münasibətini şairin milli və dini dəyərlərə münasibəti şəkildə görə bilir. "Pəmbə çarşaf" şeirində H.Cavid:

*Bu təsəttür nasıl da cazibədar,
 Bunda pək incə bir lətafət var*

- deyərək qadının açıq və ya örtülü gəzməsinə romantik bir anlam verir.

Yaradıcılığa şeirlə başlayan Hüseyn Cavidin "Qadın", "Qız məktəbində", "Şərq qadını", "Pəmbə çarşaf", "Bir qızın son fəryadı, yaxud zindan guşəsindən bir səs", "Dəniz pərisi", "Get", "Qəmər" kimi şeirlərində qadının xarici görkəmindən, qadının əsarət, qadının əxlaqi dəyərləri, gözəllik və sevgisindən söhbət açılır. Bu prizmadan onun qadın azadlığı, qadın mənəviyyəti, qadın haqqındakı dini-dünyəvi düşüncələrinin fəlsəfi ortaya çıxır.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığında qadın problemi, ailədə və cəmiyyətdə qadına münasibət, qadının yeri və rolu məsələsi mühüm yer tutur və bu təsadüfi deyil. "Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir", deyən şairi Azərbaycan və ümumiyyətlə Şərq qadınının acı taleyi düşündürməyə bilməzdi. Demək olar ki, Cavidin elə bir əsəri yoxdur ki, orada qadınla bağlı bu və ya digər məsələyə toxunulmasın və bu məsələyə şair öz münasibətini bildirməsin. İyirmi iki pyes və yüzlərlə poema və şeirlərin yaradıcısı olan H.Cavidin əsərlərinin çoxu bilavasitə qadın adı ilə adlandırılmışdır. ("Afət", "Maral", "Şeyda", "Şəhla" və s.) Cavidin təsvir etdiyi qadınlar müxtəlif millətlərə və zümrələrə aiddirlər və birlərindən bir çox cəhətdən fərqlənirlər. Şair əsərlərində müasir qadınların cəmiyyətdə və məişətdə vəziyyəti məsələsiylə yanaşı, uzaq keçmişdə Şərq qadınlarının ağır həyatını da təsvir edir. Lakin istər müasir, istərsə keçmişdə yaşamış qadınların təsvirində, Cavidin üsyankar, bərişmaz, romantik ruhu özünü göstərir, onun qadına münasibəti, qadın məsələsinin həlli ilə bağlı fikir və düşüncələri əks olunur.

H.Cavid, feodal-burjua cəmiyyətində yaşayan və bu cəmiyyətin qurbanları olan bədbəxt, həyat sevincindən məhrum, nadanlıq, dini fanatizmin doğurduğu əxlaq normaları altında əzilən, pul ilə alınmış-satılan, öz ərləri tərəfindən alçaldılan, məhv edilən qadınların acı aqibəti daima düşündürür və şair bu ictimai ədalətsizliyə öz etirazını bildirir, insanlarda bu zülmə qarşı bərişmazlıq hissi doğurmağa çalışır.

Cavid, qadının həyat faciəsini, bütün cəmiyyətin faciəsi sayır, onu cəmiyyətdə mövcud olan ziddiyyətlərlə bağlayır, ədalətsiz ictimai qanunların nəticəsi kimi izah edir.

*Qadın! Ey sevgili həmişə, oyan!
 Ana! Ey nazlı qadın, qalx! Uyuyan
 Daima mövtilə həmduş oluyor,
 Zülmə möhnətlə həmağuş oluyor*

- deyərək qadının öz haqlarını tələb etməsinin, ana kimi müqəddəs bir varlıq olduğunu xatırlayaraq əsarətə, həqarətə boyun əyməməsinin, sevgili, şəfqətli mələk olan qadın – ananın vəzifəsinin böyük olduğu qədər də ağır olduğunu xatırladır, oyanıb ətrafını seyr etməyini istəyir. Bütün vətən övladlarının onun şəfasına ehtiyacı olduğunu vurğulayır. Bu şəfa onun təhsili, elmi və əxlaqıdır ki, biz bunun gözəl nümunəsini "Qız məktəbində" şeirində görürük.

"Qız məktəbində" azyaşlı Gülbahar surəti H.Cavidin gələcək nəsil qadın obrazlarının nümunəsidir. Məktəbli Gülbaharın milli dəyərləri onun öz dilində anlayışlı bir şəkildə ifadə edilmişdir. "Qız məktəbində" şeiri H.Cavidin qadına ideal münasibətinin təəcəssümüdür. Qadın şərəfinin ali nişanəsi təmizlik, sadəlik və maddi rifahın fəvqündə duran mənəvi-əxlaqi dəyərdir. Qadının maddi rifahı yüksək olsa belə o, bu dəyəri üstün tutmalı, elmə-maarifə can atmalıdır.

⁴⁸ filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Texniki Universiteti, metanet-xudiyeva@mail.ru

Hüseyn Cavid bir-birinin ardınca “Ana” (1910), “Maral” (1912), “Şeyx Sənan” (1913-1914), “Uçurum” (1917), “Şeyda” (1917), “İblis” (1918), “Afət” (1922), “Peyğəmbər” (1923), “Topal Teymur” (1925), “Knyaz” (1929), “Telli saz” (1930), “Şəhla” (1935), “Xəyyam” (1935), “İblisin intiqamı” (1936) kimi dram əsərləri yazır və bu əsərlərdə zəngin surətlər qalereyası yaradır. Bu əsərlərdə dramaturq H.Cavid Göyərçin (“Uçurum”), Alagöz (“Afət”), Xumar (“Şeyx Sənan”), Maral (“Maral”), Sevda (“Xəyyam”), Rəna (“İblis”), Südəbə (“Səyavuş”) kimi müxtəlif xarakterli qadın surətləri yaradıb. Hər birinin özünəxas fərdi xarakteri olan bu qadınlar H.Cavidin qələmində öz mənfi və müsbət tərəfləri ilə canlanır.

H.Cavidin “Ana” pyesinin baş qəhrəmanı Ana – Səlmə xalqımızın milli dəyərləri əsasında yaradılmış müsbət qadın surətidir. Milli dəyərlərimiz içərisində qonaq həmişə müqəddəs sayılmış, qonağa hörmət, ehtiram göstərilib. Milli-mənəvi dəyərlərimizi böyük ehtiramla ifadə edən böyük ədib “Ana” əsərində bu dəyərləri yüksək poetik pafosla ümumiləşdirib, analıq şəfqətinin qan intiqamı duyğularını üstələyən Səlmə ana kimi alicənab bir qadın surəti yaradıb.

Ana – Səlmə evinə pənah gətirən qonağın oğlunun qatili olduğunu sonra bilir. O, oğlunun qatili ölümdən xilas edir. Bunun səbəbi qatilin ananın ocağına qonaq kimi pənah gətirməsidir. Ana öz nəcibliyi və insanlığı ilə qatili öldürməklə deyil, insanlığı ilə sarsıdır. Obrazın bu mahiyyətini biz dramaturq H.Cavidin xalq bədii təfəkkürünə bağlılığı ilə izah edə bilərik. Ana sevimli oğlu Qanpoladı qətlə yetirən canını ələ vermir və heç bir vəchlə razı olmur ki, oğlunun tərəfdarları ona pənah gətirən qonağı məhv etsinlər. Ev, qonaq sahibi Səlmə ana elin adətinə kəm baxa bilmir. Çünki eldə-obada qonaq həmişə müqəddəs tutulub.

Ana bir tərəfdən oğlunun intiqamı ilə alışıb-yanırsa, özünü bu xain qonağa yer verməkdə təqsirləndirirsə, digər tərəfdən də qonağın qanını tökməyi vicdanına sığışdırmır:

*...Həm mültəci, həm qərib, həm müsafir,
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir,
Bir də hər nə yapsam bu dərdi silməz,
Məhv olsa aləm, Qanpolad dirilməz,
Xayır, əfv etməli. Getsin də miskin,
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin...
– deyərək qatil qonağı yola salır.*

Əlbəttə, əsərdə böyük dramaturq milli ruhu və etik prinsipləri Səlmə ananın xarakterində və hərəkətlərində verməklə milliliyin spesifik təzahürünü ifadə edib.

H.Cavidin dram əsərlərindəki bir çox qadın surətləri təmiz əxlaqlı, zəngin hissiyyatlı, möhkəm insani keyfiyyəti ilə seçilir. Maral, Afət, Zəhra, Göyərçin, Xumar, Sevda kimi rəngarəng xasiyyət və təbiətə bir-birindən fərqli keyfiyyətlərə malik qadın surətləri yaradan H.Cavid qadını bir vətəndaş, bir ana, ruhi və əxlaqi gözəlliyin təmsilçisi kimi görərək, onun varlığına böyük önəm verirdi. O, bir tərəfdən əri tərəfindən unudulmuş, təhqir olunmuş Göyərçin (“Uçurum”), digər tərəfdən ərini zəhərləyən gözəl, füsunkar, cazibəli bir qadın olan Afət (“Afət”) kimi cani bir qadının da ailə faciəsini qələmə almaqla dövrün əxlaq normalarına etirazını bildirirdi.

Maraqlıdır ki, Cavid hətta mənfi planda təsvir etdiyi qadınları da ittiham etməkdən qaçır və onların günahlarının səbəbini hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin onlara qarşı ədalətsiz münasibətində görür, qadını müdafiə etməyin əslində ədaləti müdafiə etməyə bərabər olduğunu bildirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Cavidin qadın məsələsinə münasibəti, onun qadın haqqında görüşləri həmişə eyni olmamışdır və onlar zaman keçdikcə müəyyən dəyişikliklərə uğramışlar. Yaradıcılığının ilk dövrlərində qadını əsasən zəif, gücsüz, alçaldılan, təhqir olunan bir məxluq kimi göstərən Cavid, yaradıcılığının sonrakı dövrlərində, qadını öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qadir olan bir insan kimi səciyyələndirir. Məsələn, yaradıcılığının ilk dövrünə aid olan, “Bir qızın fəryadı”, “Vərəmli qız” və s. əsərlərində, şair qadını yazıq, bədbəxt, fiziki və mənəvi əzab və iztirablar altında inləyən bir məxluq kimi təsvir edir. Bu əsərlərdə qadın, qəfəsə salınmış, azadlıq həsrəti ilə çırpınan bir quşdur. Cavid bu şeirlərində qadınlara mərhəmət hissini ifadə edir, lakin onların bu çoxəsrlik zülmədən xilasolma yollarını görmür və buna heç bir ümidi yoxdur. Cavid düşündü ki, qadının azad olmasının, oyanmasının vaxtı hələ gəlib çatmamışdır. Şairi, “qadının xilas olması yolları nələrdir? Əgər o köləlik zəncirindən xilas olarsa, haraya gedəcək? Qadının cəmiyyətdə vəziyyəti necə olmalıdır? Onun cəmiyyətdə vəzifələri nələrdir? sualları düşündürürdü və o, bu suallara cavab axtarırdı.

Zaman keçdikcə, Cavidin bu məsələyə münasibəti müəyyənləşir və konkret şəkil alır. Məşhur “Qadın” şeirində o artıq qadının acı taleyini təsvir etməklə, ona mərhəmət hissi ifadə etməklə, onun iniltilərini eşitməklə kifayətlənmir, onun cəmiyyətdə və ailədə rolu məsələsini ön plana çəkir, diqqəti bu məsələyə yönəldir. Qadın onun nəzərində yeni nəslin tərbiyəçisi, insanlığın anasıdır. O yalnız öz övladlarının deyil, bütün millətin anasıdır. Şair yazır:

“Qadın! ey möhtərəm ənisi bəşər!

Sənsiz öksüz qalırdı çinsi bəşər

və ya:

“Ana övladını bəslər, böyüdür,

Anasız millət, əvət, öksüzdür” (3, s.506)

Şair haqlı olaraq qadın azadlığının və ümumiyyətlə əsl azadlığın, hər şeydən əvvəl, beyinlərdə, düşüncələrdə, şüurlarda qələbə çalmasının zəruriliyini vurğulayır və Azərbaycan qadınlarının azadlığın bu yüksək zirvəsini fəth etməsini arzu edirdi.

ƏDƏBİYYAT

2. "Şalalə", 1913, №40
3. H.Cavid, Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1958

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanının qüdrətli yaradıcılarından biri olan Hüseyn Cavidin əsərlərindən bəhs olunur. Müasir ədəbiyyatşünaslığımızın bir çox problemlərinin həlli baxımından Cavid yaradıcılığına müxtəlif istiqamətlərdən müraciət etmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərində həmişə qadına verilən yüksək dəyər öz əksini tapmışdır. Hüseyn Cavid hər zaman qadın hüquqsuzluğunun şahidi olduğundan bütün yaradıcılığı boyu yaratdığı müsbət qadın sürətlərinin dili ilə bu haqsızlığı aradan qaldırmaq üçün mübarizə aparmışdır. Dramaturq böyük problemlərin həllini cəmiyyətin ən kiçik qurumu olan ailədə axtarır. Cavid bəşəriyyətin ən böyük problemlərini elə ən kiçik problemlərində görmüş və onun həlli yollarını öz dünyagörüşü ilə axtarıb tapmağa çalışmışdır.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о творчестве Гусейна Джавида, одного из могущественных создателей романтизма в азербайджанской литературе. С точки зрения решения многих проблем современной литературы, к творчеству Джавида можно обращаться с разных сторон.

В произведениях классиков Азербайджанской литературы всегда отражалось уважение к женщине. Гусейн Джавид всегда был свидетелем женской несправедливости и на протяжении своего творчества изо-всех сил боролся с несправедливостью языком положительных женских образов. Dramaturg ищет большие проблемы в семье, которая является самым маленьким членом общества. Джавид видел самые большие проблемы человечества в самых маленьких проблемах и стремился найти способы решения с его собственной точки зрения.

SUMMARY

This article is about one of the mighty creators of the romanticism in Azerbaijan literature Hussein Javid and his works. H.Javid's creative activity helps to solve some of the problems of modern literary criticisms.

In the works of classics of Azerbaijan literary give a big respect value for women. H. Javid has always been a witness to women's injustice, and struggled to overcome this injustice with the language of positive female speeds he has created throughout his entire career. The dramatist is looking for big problems and solution of problems in a family that is the smallest part of society. Javid has seen the greatest problems in the family and has thought to find ways to solve them through his own perspective.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva